

Wouter Kusters

Was het de moeite waard?

Worden de inspanningen, de zelfontzeggingen en twijfels van André Baillon goedge maakt door het resultaat van zijn schrijfarbeid? Weegt kunst op tegen de moeite die het kost het te produceren? Misschien ongewone vragen wanneer we ons buigen over de literaire, esthetische of culturele waarde van een reeks geschriften. Maar bij Baillon dringen ze zich wel op, aangezien Baillon in zijn boeken vooral schrijft over zijn eigen leven, dat getekend is door schrijfdrang. Dergelijke vragen kunnen allicht worden afgedaan door de waarde van literatuur en kunst veilig te stellen op een bijzonder niveau, onaantastbaar en onvergelijkbaar met andere niveaus. De waarde van de bomen die geveld moeten worden om het woord op schrift te verspreiden, de waarde van de vrouwen die Baillons sokken moesten wassen om hem vrij te stellen voor het schrijfwerk, de waarde van de razernijen en wanhoop in Baillons 'slechte jaren'; al deze waarden en overwegingen zouden van een andere aard kunnen worden geacht dan de waarde van het uiteindelijke resultaat, het literair werk zelf. Literatuur zou boven elke prijs verheven zijn, en literaire waarde zou op generlei wijze verbonden of vergeleken kunnen worden met andere waarden.

Maar zo is het niet: literatuur heeft welzeker een prijs en een waarde tussen andere waarden, die in een complex krachtenveld tot stand komen. Achteraf kan je een grove inschatting maken van hoeveel het kostte. Hoeveel inkt is op papier beland, om woorden te vormen, om weer tot woordensap te vervloeien en om verder in geest en brein effecten te hebben? Hoeveel tijd en energie is samengebald om de verzamelde werken van een groot Belgisch schrijver te worden? In de uitkomst, te weten, in Baillons werken zelf, ligt een aanwijsbare waarde. Een economische waarde, wanneer je de feitelijke omzet berekent, een receptie-waarde, wanneer je de vreugde en bewogenheid van de lezers in ogenschouw neemt, en een persoonlijke waarde, wanneer je de terugslag van het schrijven op Baillons leven bekijkt.

Maar dit alles betreft slechts berekening naderhand, je weet niet van tevoren of het de moeite waard zal zijn. Wanneer Baillon achteraf terug zou kijken, zou hij misschien denken, 'was ik maar eerder Germaine Lievens tegengekomen, had ik maar eerder Marie Vandenberghe verlaten'. Want deze vrouwenwissel lijkt bijzonder vruchtbaar te zijn geweest voor Baillons schrijven. Hij zou ook kunnen hebben gedacht, 'was de Eerste Wereldoorlog maar eerder uitgebroken, dan had ik nog langer van overheidswege geld ontvangen en had ik nog meer literair kunnen schrijven'. En misschien zou hij in de diepste zelf-analyse zelfs zijn eigen schrijfdrang tot op het bot en de wortels hebben ontleed en wegbezuinigd. Misschien had hij gedacht, 'was ik maar nooit Rosalie Chéret tegengekomen', want wellicht lag in die meeslepende, gepassioneerde relatie met haar -- inclusief de tomeloze geldverspilling op instigatie van haar -- de kiem of de impuls in Baillons vroege volwassenheid om buiten het werkelijke leven, buiten het leven van actie en reactie, inkomsten en uitgaven, consumptie en productie, een schrijfdroom uit te dromen, uit te schrijven en uit te leven tot in de zelfvernietiging.

Ook dit is enkel achterafpraat. Achteraf zien we het grote geheel en zien we dat uit het oneindig aantal mogelijke wegen door het bos, precies dat ene pad is genomen, en geen ander. Dat ene pad van Baillon, dat rakelings langs afgronden scheert, waarbij vier vrouwen op zijn nek zitten, of anders gezegd, waarop hij zich door vier vrouwen het hoofd op hol laat brengen en dat na een eindeloze warrel en dwarreling tot die-en-die houtkap, tot die-en-die boeken, tot dat-en-dat giftige woordensap zou leiden.

Maar is dat ook niet al te stellig, te veel gezegd -- een bos, met richtinghebbende paden, houthakkerij, mede-wandelaars? Alsof we weten waar het bos ophoudt en waar de bomen zich beginnen af te tekenen. Alsof we reisgenoten kunnen identificeren en kwantificeren, dieren bij de dieren, mensen bij de mensen, fantomen bij de fantomen. Alsof we weten waar bos in papier verandert, waar leven schrijven wordt, en schrijven leven. Het verleden is een droom, waarvan we nooit weten of we er werkelijk uit ontwaakt zijn, of we het werkelijk herinneren en kennen.

Baillon schrijft in “In de piepzak”:

“Soms raak ik in die wereld van materiële dingen mijn weg kwijt. Ik leun met mijn rug tegen een boom: ‘Een boom... een boom... een bo...’ Waar is die boom? Wat is dat, een boom?”

Het is een verbazing, een verwondering, die je even kan aanstippen, verwoorden, waar je kortstondig bij kan stilstaan, verzuchten, zuchten. Je zegt ‘boom’, je spreekt ‘boom’ nog een keer uit en je voelt houvast. De klanken klinken nog na, je zegt het nog een paar keer, in mechanische herhaling, automatische lip- tong- en aangezichtsmotoriek. Boom-boom-boom. En kijk! Daar staat de boom, zo voor je neergezet, net wat je zegt! Het is goed om dat op te schrijven, vast te leggen wat er is en wat er niet is. Dan weet je wat je eraan hebt. En om het vast te houden, graag even noteren: de boom, opgeschreven en vastgelegd in inkt, en pas later weer vloeibaar en terug het woordensap in.

Ondertussen zit je toch maar in het gekkenhuis, alsof je niet helemaal goed wijs bent. Dezelfde verwonderingen en verdwijningen rondom boomheid kunnen omslaan in wat Frans Denissen in zijn biografie over Baillon ‘mystieke bevestigingen’ noemt, wat ‘perplexiteit’ heet in de psychiatrie, of zelfs -- met nog gewichtiger klinkende, standvastiger terminologie -- *Wahnstimmung*. In de filosofie zegt Ludwig Wittgenstein over deze zaken (1977 [1969]: par. 467):

“Ik zit met een filosoof in de tuin; hij zegt herhaaldelijk ‘Ik weet dat dat een boom is’, waarbij hij wijst naar een boom in onze nabijheid. Er komt iemand bij zitten, en ik zeg tegen hem: ‘Deze man is niet gek: we filosoferen alleen.’”

Is het een boom, of is het de uitsnede van alles dat geen boom is? Is die boom precies het ontbrekende puzzelstukje, en staat de boom nu in het geheel geworteld? Kan de boom bestendig duren? Wat als iemand hem omhakt, fileert, analyseert, en met inkt beklad? We naderen hiermee mystiek -- filosofie zelfs -- in taal en op papier. Baillon had zo zijn manier van verwondering, en uitleving daarvan in daad en schrift. Baillon had ook wat op met waanzin. Lees alleen al dat pittige boekje “Waanzinnen”, bijvoorbeeld:

“Hij had zijn speeksel niet door zijn keel gekregen. De woorden verhinderden hem zijn speeksel door te slikken; ze deden dat omdat ze hem wilden laten opsluiten. Hoe sluit je woorden op die je willen opsluiten? Hij was blij toen hij het gevonden had. Hij was schrijver. Hij schreef”

Ik heb er ook iets mee, maar wat kan je erover zeggen, schrijven, zonder niet teveel, maar ook niet te weinig te zeggen, schrijven? Een kwestie van dosering en de juiste maat -- en ritme

niet te vergeten, in de pas. Ik heb ook aardig wat zitten schrijven, bij vlagen, maanden en jaren, helder en transparant, lucide, überlucide, maar ook himmelhoch meeslepend, opzwevend, en mezelf het donkere woud in geschreven. Dat alles in mijn *Filosofie van de waanzin. Fundamentele en grensoverschrijdende inzichten*. Ik schreef:

“De boom die de waanzinnige ziet, is geen boom meer, maar een door-mij-geziene-boom. Bijvoorbeeld, ik zie nu een boom hier voor mijn huis en dat is geen visioen. Ik weet namelijk dat anderen ook deze boom (kunnen) zien en dat ik eromheen kan lopen. In de waanzinnige wereld kan dezelfde boom echter een visionair of hallucinatoir karakter hebben. Ik zie dan de boom ‘zoals hij zich enkel en alleen aan mij voordoet’. Ik en de boom, mijn waarneming en de waargenomen boom vormen één geheel. Mijn waarneming krijgt dan een privé-karakter. De boom wordt een ‘ideëel’ soort boom. Het wordt een idee, gedachte of voorstelling in mij. Dat anderen mogelijk op hun manier ook de boom zien, wordt van minder belang dan deze ene unieke waarneming van de boom door mij.”

Ga er maar aan staan! Zo’n boom, wie ziet ze niet, wie kent ze niet? Baillon zag ze, en doorzag ze, en dat schept een feest der herkenning, vooral in zijn “Waanzinnen”, want de woorden? Ze gaan met je op de loop, en dan loop je maar met ze mee, het klokje rond en rond. Baillon laat iets los in “Waanzinnen”, er ontsnapt daar iets. Woordensap, noemt hij het, misschien is het ook woordendamp, het is iets dat in veel andere geschriften die ‘waanzin’ betreffen, altijd keurig op de plaats gehouden wordt: het gif en de gift van de waanzin. Als dat losbreekt, dan verdwijnen de grenzen en de zinnen, en dan krijg je de “waan-zinnen”, waarin het alle kanten opknettert. Ikzelf schreef verder:

“Wanneer het ideële karakter van de boom-voor-mij-alleen zo sterk is geworden dat de boom zich geheel en enkel voor mij ‘openbaart’, dan kan ik zeggen dat ik een openbaring heb en eventueel deze zo interpreteren dat er ook nog iets of iemand is die ‘achter’ die openbaring schuilgaat. Wanneer de *Wahnstimmung* eenmaal zoveel invulling heeft gekregen (‘iemand’ maakt ‘iets’ aan mij duidelijk, ‘door de bladeren te bewegen wil de boom zeggen dat...’), dan is er sprake van visioenen en wanen. Als ik op deze privémanier de wereld zie, dan wordt uiteindelijk alles droomachtig, privaat en hallucinatoir.”

Zo zeg ik dat, of, schreef ik dat, op enigszins auto-distantiële wijze. Anders dan Baillon. Hij streefde naar eenvoud, maar ook hij hield het niet in de pan. Baillon schreef, toen hij net was opgenomen in een psychiatrische instelling, het volgende:

“Ik was gelukkig. Mijn geest was helder... en zuiver als die van engelen die voor Gods troon niet eten. Waarom staat Hij toe dat het geheugen die mooie herinneringen verliest? Ik begreep wat ik nooit begrepen had. Hele boeken kregen vorm in mijn hoofd: ik hoefde ze maar op papier te zetten. De voorwerpen waren wat ze waren, maar kregen tegelijk een andere betekenis.”

Boeken in de doppen van de waanzin. Ik schreef op mijn manier:

“Ik hield er rekening mee dat de sfeer door mijn aanwezigheid zou kunnen omslaan en het Plan zou kunnen uitkristalliseren tot geweld. Ik moest daarom niet te veel opvallen en kon maar beter het omsloten winkelcentrum verlaten. Ze zagen aan me dat ik anders was, dat ik net het Inzicht in zijn pure vorm verworven had, en ook wisten ze

van mijn Plan, namelijk om een boek te schrijven. Ik had de dagen daarvoor zoveel heldere ideeën gekregen, inzichten ontvangen, uitzichten ontdekt, dat ik had besloten snel een nieuw boek te schrijven over verschillende soorten psychoses. Dit nieuwe boek zou de vorm van een roman krijgen en Hotel Neon gaan heten. Het zou een aanklacht worden tegen de opsluiting in psychiatrische inrichtingen en tegelijk een gedetailleerde beschrijving van het zielenleven van de bewoners van zo'n inrichting, en dat alles in de verhulde vorm van fictie. Ik was geïnspireerd door Willem Elsschots schets van het leven van een aantal gasten in een pension uit begin twintigste eeuw, Villa des Roses. Ik zou een soortgelijk boek schrijven, maar dan een eeuw later in een modern hotel."

Dat terzijde. Als je het over waanzin hebt zijn er alleen maar terzijdes. Of zoals Baillon zegt: "val ik... val ik niet -- tussen de afgrond van de rede aan de rechterkant en die van de waanzin aan de linkerkant." Zelf denk ik dat die twee afgronden links en rechts, de beide terzijdes, ondergronds doorlopen en met elkaar verbonden zijn. Rede en waanzin zijn onder onze voeten een onherkenbaar moeras waarin we langzaam dreigen weg te zinken. Maar dat terzijde. Toch nog even over de dynamiek van de boom:

"Ten slotte doet zich in die toestand van Wahnstimmung een merkwaardige paradox voor. Enerzijds is het zien van de boom als boom-voor-mij van groot belang: dit, hier, nu, moet zo zijn zoals het is. Alles is zo bedoeld en heeft een bedoeling, wat leidt tot een gevoel van noodzakelijkheid. Anderzijds ervaart de waanzinnige ook dat die 'verbinding' tussen hem en de boom door hemzelf wordt bepaald en beïnvloed, waardoor 'hoe de boom zich voordoet' een subjectivistisch karakter krijgt, dat wil zeggen: afhankelijker wordt van de waarnemer. De boom 'als boom zoals ik hem nu zie' is maar een enkele mogelijkheid om de boom te zien. De waanzinnige wereld krijgt daardoor juist niet zozeer een dwingend betekenisvol karakter, maar eerder een speels mogelijk aanzien. De waanzinnige ervaart de boom als 'iets wat je mogelijk kunt zien als boom'. Enerzijds dringt de hallucinatie zich op, onontkoombaar in haar bepaaldheid. Maar het hallucinatoire karakter van de wereld geeft de wereld tegelijk een subjectivistische, onbepaalde sfeer.

...

De boom wordt sneller beschouwd als 'boom-voor-mij' wanneer ik er stil voor sta. Wanneer ik eromheen loop, heeft hij meerdere kanten, die ik niet alle tegelijk kan zien, dan wordt hij meer een echt 'object', een ding in de normale wereld, en is hij niet enkel een impressie in mijn bewustzijn. Je kunt niet om het 'idee van boomheid' heen wandelen. Je kunt dat idee ook niet aanraken of de weerstand ervan voelen. In de waanzin 'kijkt' de waanzinnige niet meer actief naar de boom, hij bekijkt hem niet meer van meerdere kanten, maar gaat hem 'observeren' en ernaar 'staren'. Het even gedachteloos kijken naar een boom verandert in staren in de leegte waarin zich een boom manifesteert."

Staren, dat doe je als je schrijft. Naar het papier, naar het beeldscherm, of in de verte. Ondertussen schuift en schuimt het. Ergens bereik je een punt, vanwaaruit alles zichtbaar wordt, verbeeldbaar, omkleedbaar, in een carnavaleske stoet, een parade van acties, keizers en wezen zonder kleren. Net als op een scherm, waar schaduwen worden afgebeeld, en waar je doorheen kijkt, maar als je maar diep genoeg kijkt en staart zie je uiteindelijk niets, en je schouwt in verrukking en afgrijzen.

We weten niets, niet eens of er iemand huist in iemand anders, of er deuren zijn, vensters, televisie, vergezichten. Je ogen zijn je doppen. Toch zegt Denissen over het einde: “In de slaapkamer op de eerste verdieping wordt André Baillon gevonden, spiernaakt zittend op het bed, met wijd opengesperde ogen, zijn tot een prop opgerolde overhemd tegen zijn borst aan gedrukt.”

Er wordt wederzijds gekeken, heen-en-weer geobserveerd, van verre geleend, doorgegeven, doorgelezen, overgegeven en overgeschreven. Meister Eckhart schrijft: ‘Als de bliksem inslaat in iets, of het nu een boom, een dier of een mens is, dan draait de bliksem dat object onmiddellijk naar zich toe. Als iemand met zijn rug naar de bliksem staat, dan draait hij zich op dat moment om om de bliksem aan te zien. Als een boom duizend bladeren heeft, dan wenden ze zich alle onmiddellijk naar de flits... Het is net als wanneer je direct in de zon kijkt: als je vervolgens ergens anders naar kijkt, dan blijf je het beeld van de zon zien.’”

Genoeg over de bomen, het bos, de natuur, de mystiek in de onvaste grond, de solo-boom en de *fractals* van bladeren. Want alles ontbladert en wordt tot humuspap en woordensap. Terug naar de cultuur, de afgebakende paden, de ingenomen stellingen, de mannen en vrouwen met eigenschappen. Als je maar genoeg over de paden loopt, dan loop je ze uit, met voetstappen en sporen beklonken, waardoor ze een zweem van werkelijkheid krijgen. En Baillon was een doordraver, een stoomwals, een stratenmaker in het bos, kortom een geweldige dramkont. Hij bleef maar achter Marie de Vivier aanzitten, tot gekwordens toe, voor de zoveelste keer. Niemand zou daar verder veel over hebben gehoord: een man, een vrouw, een gedrevenheid, bezetenheid, passie en onmogelijkheid tot in de dood -- ware het niet dat Baillon de schrijver was, en nog steeds is, in het verhaal. En al doende werd hij hoofdpersoon van menig verhaal, vooral dat van hemzelf.

Als je Baillon leest, of Denissen over Baillon, word je naar een andere tijd geslingerd, een andere wereld. Die literaire droomwereld staat op losse schroeven, leidt tot niet meer dan woordensap, maar de vertoning, de opvoering van die losse schroeven vindt plaats tegen een achtergrond, in een vast decor, dat veelal onbesproken blijft. Oftewel, terug naar de vraag of het de moeite waard was.

Men gaat er vaak van uit dat we een waardevol corpus aan teksten hebben, die zijn voortgekomen uit de specifieke, vastgelegde levenswandel van Baillon. Maar als ik het lees, vanuit mijn hedendaags *drone*-perspectief boven het Baillonese bos, met zijn schijnpaden, schijnbewegingen en voor-opgezette fauna, dan zie ik ook andere kleuren, andere flora en fauna, dan wanneer we enkel Baillon als gids door zijn planetaire universum volgen. Toegegeven, Baillon had een zwaar leven en het is inzichtelijk en plausibel om hem als lijdend en strijdend met de omstandigheden te schetsen: een moeilijke jeugd, verlies van ouders, strenge katholieke scholing, vrouw(en) die misbruik van hem maken, een gepassioneerde, onbedwingbare inborst, met daarbij sterk gevoel voor perfectie, een verbeterd vasthoudendheid en een krachtige zelfbeheersing en zelfcontrole. Zo is hij geworden wie hij was en zo is hij zijn autobiografisch schrijven ingerold. Maar er is ook een andere kant, hij was ook een ‘pro-actieve’ pooier, een dominant charmeur, zoniet stalker, een mateloos drinker, een laffe, onbetrouwbare, zelfingenomen praatjesmaker. Omdat zijn werk in minder of meer concentrische cirkels om de grote Baillon-show draait, wil ik toch een kleine lans breken voor de niet-gehoorde stemmen, de onderbelichte levensvormen, de woorden die we ook in het woordensap zouden kunnen waarnemen, maar die Baillon veronachtzaamde, wegstreek, verloochende, en eenvoudigweg zelf niet waarnam. Oftewel - ik verschuil me bij

deze achter de bijzonder goed geïnformeerde Frans Denissen, die eenzelfde gevoel be kroop en die op zeker moment over Baillon schrijft - “‘Lafaard!’ heb ik zin om hem toe te roepen, ‘ik hou van je boeken maar niet van jou.’” Want, de sympathie van de lezer, althans, van de schrijver dezes, ging naarmate ik me meer in het werkelijk geleefde schrijverschap van Baillon verdiepte, steeds minder uit naar de persoon van Baillon, en steeds meer naar zijn omgeving, de omstanders, de bijrollen, de nevenfiguranten.

Bijvoorbeeld naar degenen die Denissen terloops “naaistertjes” noemt, en ook naar de prostituées die Baillons boeken bevolken. Frans Denissen maakt, net als Baillon zelf, een tamelijk bi-polair onderscheid tussen twee soorten vrouwen, twee soorten prostituées. Enerzijds de zinnelijke, geslepen, zelfbewuste hoeren, zoals Rosine Chéret; zij wordt ervan verdacht er plezier in te hebben, en troggelt Baillon schaamteloos al zijn geld af. Anderzijds de gevallen vrouwen, de hoeren tegen wil en dank; zij zijn er, door slechte mannen verleid, in terecht gekomen, zoals Maria Vandenberghe. Deze laatste zou door de goedertiendheid van Baillon gered zijn uit de goot. De prostituée als passief slachtoffer versus de prostituée als actieve dader. Deze vrouwen (en vele, vele anderen, ik noem maar, Germaine Lievens met haar dochter -- en zal verder over die geschiedenis maar zwijgen), alsmede enkele mannen, net zo goed, verdienen meer dan dat ze enkel vanuit Bailloniaans perspectief bekeken, uitgekleeft, geanalyseerd en daarna heropgevoerd worden als karakters in zijn boeken -- met naklinkende echo's in de secundaire literatuur. Na lezing van enkele boeken van Baillon had ik er genoeg van, en verlangde naar een heel ander soort literatuur, andere taalritmes, andere stemmen, wel over eenzelfde soort milieus en overeenkomstige levensverhalen, maar minder eenvoudig, minder mono-perspectivistisch, meer gelaagd, minder zelfverzekerd ook.

En ook dat thema van ‘het schrijverschap’, die romantische droom, dat verwoede zaaïen en doorploegen van eigen woorden, herziening, en doorleving van teksten, behoeft meer duiding en perspectief. Het “schrijver-zijn”, het schrijverschap wordt door Baillon als een vanzelfsprekendheid opgevoerd -- en Jeroen Brouwers met zijn nawoord bij “Een doodeenvoudig man” volgt hem onkritisch daarin. Het is voor hem een ideaal waar hij naar streeft en heeft voor hem een buiten moraal en context gelegen heilige betekenis. Prachtig hoor, daar niet van: s-c-h-r-i-j-v-e-n. Er moet ergens ‘bezieling’ zijn, inspiratie, leven, en dat moet in een medium geuit worden, aan anderen overgedragen, bestendigheids gegeven voorbij die van de efemere luchtrillingen van de schreeuw en de onbeluisterde monologen, of die zich nu interieur of exterieur afspelen. En zeker, wie ben ik dat ik...? Ik ben zelf ingeschakeld in zowel het consumptie- als productieproces van de literaire, tekstuele machinerieën; de fabricage van tekst, de consumptie en verwerking van concatenaties van woorden, voortdenderende woorden, zinnen, alinea's. En zo maar net doen alsof het iets te betekenen heeft, alsof je uit jezelf reist, alsof je in een spiraalachtige centrifugerende beweging ‘ergens komt’, ‘iets bereikt’. ‘Zo, dat staat zwart-op-wit’.

Desalniettemin, bij Baillon nergens eens enige zelfrelativering, of misschien beter gezegd, ‘schrijversrelativering’. Nergens eens even pas op de plaats. Bedenk dat het je ook een vrijbrief geeft, door je te beroepen op dat je ‘nog moet schrijven’, op dat je ‘schrijver bent’. Jawel, ik ben dat ook, hier en nu, literair of filosofisch, journalistiek of essayistisch, nog even afgezien van dergelijke onderscheidingen. En ik zit ook al een poos op dit stuk over Baillon te zwoegen. Uit vrije wil, uit ‘liefde voor de letteren’, het gelezen, het geschreven woord, dat ons verheft, ons lijkt mee te nemen naar grote hoogten, ons doet duizelen, ons naar binnen keert, ons binnenstebuitendraait, en ons 360 graden doorgedraaid weer verder laat gaan. Nee, zeker, ik klaag niet, integendeel, het is een luxe. Maar ondertussen heeft mijn vrouw hier in huis de tegels van de badkamer gesopt, en kan aan het eind van deze schrijfdag mijn schrijverszweet weer worden gereinigd met een verfrissende douche. Ze heeft ook sinasappels uit staan persen, vers sap voor de kinderen. Dat vreet de hersens niet weg, en het

is geen op voorhand uitgemaakte zaak dat al dat Baillonse woordensap van meer waarde is dan enig ander sap.

Toegegeven, de balk en de splinter, en zo kan je wel alles ‘kapotrelativeren’, ‘daarvoor zitten we hier niet’. En, en, en... Baillon leefde in een andere tijd, toch? Toen de romantische schrijversdroom sterker leefde: denk aan Baudelaire, denk aan de vele honderden, duizenden aan typemachine gekluisterden, die zich naar een vaag model richtten, zich inschreven in een zekere habitus, een *way of life*, zich schikten naar een cultuur, een maatschappij-orde, of, om die grote woorden toch maar te gebruiken, een foucauldiaans ‘épistème’, *enfin*, u begrijpt het wel. Maar we lezen niets over wat er woelde en bewoog, vlak onder Baillons beschrijvingen van zijn persoonlijke lotgevallen. Ook Frans Denissen vertelt er weinig over.

Sommige zullen hiertegenin brengen: ‘het is een echt vak, een ambacht’ of ‘een kunstvorm’. Of een ‘authentieke passie’, die moet worden uitgeleefd, om ‘jezelf te verwerklijken’. Zo kan je het stellen, zo kan je jezelf legitimeren, vrijpleiten van overwegingen over andere mogelijke bezigheden op aarde. Zo hoef je er niet verder over na te denken, het is eenvoudigweg ‘iets wat je niet kunt beschrijven’. Ze zeggen ook wel, ‘omdat ze moeten’. Nu ja, u hoort het wel, ze hebben niet mijn onverdeelde sympathie, die zuchtende schrijvers, lijdend onder hun schrijfdwang, lijdend onder het moeten-schrijven. Want, dat vergeten die arme schrijvers nog wel eens: niets moet! Als schrijven iets is, dan is het vrijheid, inclusief de ultieme vrijheid om alles te schrappen, weg te gooien, de fik erin, recycling tot wc-papier. Je kan heel goed waanzinnig zijn, normaal zijn, aangepast zijn, onaangepast zijn, gelukkig zijn, ongelukkig zijn, de roes beleven, de roes vermijden, een zinnig leven leiden, een onzinnig leven leidenzonder te schrijven. Probeer het maar eens. De befaamde Karl Kraus -- die Baillon misschien ook wel gekend heeft, of niet, het kan me niet schelen -- die zei (of schreef): ‘Waarom schrijven zovelen? Omdat ze niet genoeg karakter hebben om niet te schrijven (mijn vertaling).’

Maar schreef Baillon dan misschien omdat hij gestoord was? Is de hardnekkige volharding in de schrijverspose en de schrijfactiviteit te verklaren door waanzin? Dat beweren ze soms, met name over schrijvers die tobben met hun geestelijke gezondheid. Voor hen zou schrijven een soort therapie zijn, een manier om het hoofd boven water te houden, om structuur in hun innerlijke chaos aan te brengen, om zichzelf af te leiden van het monster van waanzin dat voortdurend op de loer zou liggen. Zijn deze gedachten in hun algemeenheid juist, en zijn ze van toepassing op Baillon?

Het is bekend dat er vier van elkaar onafhankelijke factoren zijn die de kans verhogen op een diagnose van ‘psychose’ (de medische term voor de meest saillante vorm van waanzin): 1) wanneer de stad waar je woont een groot aantal inwoners telt, 2) wanneer je een migrant bent, en woont temidden van anderen met een andere ‘cultuur’, 3) wanneer je drugs gebruikt, 4) wanneer je op zeer jonge leeftijd ernstige trauma’s hebt opgelopen. Dit zijn vier belangrijke patronen van het voorkomen van psychoses, waarmee men in de sociale psychiatrie en bij het beleid aangaande de volksgezondheid rekening houdt. Daarnaast is er nog een verband tussen het beroep dat men uitoefent en de kans op een psychiatrische diagnose. Dichters blijken een relatief grote kans waanzinnig te worden; schrijvers, schilders, componisten en anderen met een creatief beroep lopen eveneens een verhoogd risico. Maar wat zeggen al dergelijke empirische, statistische gegevens? Was Parijs te groot voor Baillon? Heeft de drank hem kapotgemaakt? Was hij sociaal en cultureel teveel geïsoleerd toen hij op het Vlaamse platteland woonde? Wierp Baillons jeugd een schaduw over zijn schrijverschap en zijn geestelijke problemen? Had hij om een minder geestelijk getroubleerd leven te leiden, zich misschien beter bij de kippenfokkerij kunnen houden? Of was nu juist de

schrijversdroom het enige dat hem nog overeind hield? En vooral, wat hebben de antwoorden op al deze vragen eigenlijk voor zin?

Van de psychiatrie hoeven we bij deze thema's inhoudelijk verder niet veel te verwachten. Ze is tot weinig voorspellingen in staat; haar manieren om te oordelen en te verklaren zijn grofmazig, voornamelijk gericht op 'genezing' en maatschappelijke aanpassing. Ze streeft niet naar begrip of inzicht in het zieleleven van Baillon of anderen, maar cirkelt rond begrippen als 'functionele adekwaatheid'. Haar terminologie is armzalig vergeleken met de taal die we vanzelf al tot onze beschikking hebben, mede dankzij Baillons boeken plus de secundaire literatuur. Toch wil men meer weten, men zoekt eenduidige verklaringen, hoopt op houvast in een woord, in een diagnose, in een ziektebeeld. Want dan menen we te begrijpen wat een leven is, wat Baillons leven is, waarom zus gebeurt en niet zo. Dan hopen we te weten wat we moeten doen en wat we beter nalaten. En zo heeft men van de psychiatrische diagnoseleer een nieuwe bijbel gemaakt, de DSM (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*). De termen uit het DSM-handboek zijn niet meer dan een soort afkortingen of samenvattingen van oppervlakkige observaties, maar men doet alsof er mysterieuze ziektes achter schuilen, die je zou kunnen 'ontdekken', 'vaststellen', en die een vast beloop zouden hebben. (Zie verder Van Os, 2014 en Dehue, 2008).

Zo is over Baillon wel beweerd dat hij aan 'neurasthenie' zou lijden; dat hij daarom zou zijn opgenomen, daarom was wie hij was, daarom zelfs zelfmoord zou hebben gepleegd. Baillons ziel, leven en zaligheid wordt in een dergelijk denken uiteengezet, opgehelderd, opgelost en ondergeschikt gemaakt aan het beloop van een vermeende ziekte. Jeroen Brouwers bijvoorbeeld zegt in zijn nawoord bij *Een doodeenvoudig man*: "In 1899 ook deden zich bij Baillon de eerste symptomen van neurasthenie voor: zenuwzwakte, geestelijke en lichamelijke vermoeidheid, prikkelbaarheid." Maar neurasthenie is niets meer, en is ook nooit iets meer geweest, dan slechts een opsomming van dergelijke vaagheden. Maar Brouwers suggereert dat deze 'eerste symptomen' de aanwijzingen zouden zijn van een sluipende, progressieve, degeneratieve ziekte, de voorbode van zijn vele jaren later plaatsvindende opname in een psychiatrisch ziekenhuis, of zelfs al zijn zelfmoord zouden hebben aankondigend. Alsof het echt de 'eerste symptomen' zou betreffen, zoals bij een ziekte als syfillis die bestaan, of bij suikerziekte of de ziekte van Lyme! Maar zo gaat dat niet in de psychiatrie: psychiatrische labels verwijzen niet naar 'ziektes' zoals menig label uit de somatische geneeskunde dat wel doet. Ze hebben geen voorspellende waarde en hoogstens een stigmatiserende of *self-fulfilling* profetische doem-waarde. Neurasthenie was ooit een verzamelterm voor een allegaartje aan klachten, die tegenwoordig niet meer onder een enkele noemer worden genomen, laat staan als 'ziekte' zou bestaan. Onder haar viel in de eerste helft van de twintigste eeuw zaken als (zie Kohne): "uitputting met somatische (pijn) en neurologische klachten (o.a. spierzwakte), met aan de emotionele of psychologische kant angst, verhoogde irriteerbaarheid en somberheid." De term 'neurasthenie' voor dit cluster was enige tijd populair in de psychiatrie en ver daarbuiten, vergelijkbaar met huidige 'ziektes' en termen als overspannenheid, depressie of ADHD. Neurasthenie overkwam intellectuele helden als William James, Sigmund Freud en Charles Darwin en met de diagnose werd bewezen dat je geen aansteller was, maar juist bijzonder fijngevoelig en behept met een subtiel geestesleven. Van de onrustige drukke vieze steden meende men dat deze neurasthenie bevorderden en de neurasthenici werd aanbevolen zich in de natuur op het platteland terug te trekken. De term neurasthenie sloot goed aan bij het leven dat Baillon leidde - maar niet omdat bloedproeven, slijmanalyses of schedelmetingen een werkelijk bestaande ziekte zouden hebben uitgewezen. Het label neurasthenie was een beschrijving van Baillons levenswijze en zijn waanzin, maar het was ook een term die was opgekomen bij de maatschappelijke en economische verhoudingen van die tijd. De term maakte het mogelijk om Baillon in woord (diagnose) en daad (opname) te psychiatriseren - tot in lengte van dagen, dat was een zekere

prijs, maar de term bood ook allerhande voordelen. Heel *cru* gezegd; nadat Baillon het met de dochter van zijn liefdespartner had aangelegd, sloeg hij door: hij stopte met eten, en werd als neurastheniepatiënt opgenomen. Had deze term voor een bepaald soort grillig gedrag en wisselende buien niet bestaan, dan was hij misschien voorgoed de deur gewezen - of erger, afhankelijk van wat voor morele normen er zouden zijn geweest. (Zie verder Kohne, 2012 en Hacking, 1998, die uitgebreid laten zien hoe al dergelijke psychiatrische labels functioneren in het historisch, maatschappelijk en persoonlijk leven).

Genoeg over die neurasthenie. Want het zijn pas de interpretatoren van veel later datum die meer achter die term zochten dan erin zat. Baillon zelf bedient zich nauwelijks van dergelijke medische termen. Gelukkig maar, dat is één van de aantrekkelijke kanten van zijn 'psychiatrische romans': er komt nauwelijks psychiatrie in voor. Doordat *In de piepzak* en *Een doodeenvoudig man* geheel hiervan gespeend zijn, geven deze beide boeken een beeld van reilen en zeilen in psychiatrische instellingen voorbij de rooksluier die de psychiatrische terminologie heeft weten te leggen - en die tegenwoordig in bijna iedere psychiatrische autobiografie ons het zicht ontnemt op wat er gebeurt. Baillon wordt in zijn werk niet gehinderd door psychiaters die hem 'uitleggen' wat hij heeft, of die aan 'psycho-educatie' doen. Achter de rookgordijnen blijkt er dan niet zoveel veranderd tegenwoordig -- behalve dat er tegenwoordig minder gerookt mag worden. Ongestoord schrijft Baillon prachtige verhalen over die bijzondere situatie: opgesloten zijn met een groep mensen die je gewoonlijk enkel in een bepaalde functie ontmoet - als bakker, conducteur, passant, minnaar of buurman. Opeens zit je daar met z'n allen, te, ja, te *wat* eigenlijk? *Te wachten tot er iets gebeurt*. Het leven in een microkosmos, een macrokosmos, in een buitenexperiment, het is een stilstaande, uit de functionaliteit gevallen functie. En net als tegenwoordig werd het leven toen in het gekkenhuis bepaald door: 1) de verdeling tussen enerzijds de machthebbers, zij die beslissen over wat er met je gebeurt, waar je heen kan, tegenover anderzijds de bewoners, wij die niet weg mogen, en er niet enkel voor ons werk zitten, maar het klokje rond. 2) de verdeling tussen de 'echte maatschappij', waar wat gebeurt 'echt telt', en de gekken-schijnmaatschappij, waar alles niet meer dan nabootsing van het echte leven is, of het streven ernaar, of een parodie ervan, 3) de verdeling tussen mensen die van zichzelf al goed zijn, normaal zijn, gezond zijn, tegenover degenen die op een of andere manier deviant zijn. Dit derde punt leidt naar punt 4) iedereen die daar gevangen zit, moet een of andere vorm van boetedoening of reiniging ondergaan - tegenwoordig heet dat tot inzicht komen, slikken wat je moet slikken, of herstellen. Dit proces dient gepaard te gaan met lijden. De ergste gek is de gek die er niet onder lijdt, en die binnen de inrichting daarom de eerdere vier punten niet erkent. Baillon lijkt daar bij tijd en wijle een voorbeeld van. Daarvoor bestaat tegenwoordig psychofarmaca. Tegenwoordig is het gelukt om het beeld van het gekkenhuis medisch te maken, het op een ziekenhuis te doen lijken - 'heel gewoon hoor, maar dan met hersenziektes in plaats van somatische aandoeningen'. Baillon laat zien dat achter de ziektepraat drie andere modellen schuilen: de gevangenis, het klooster, het hotel.

Ik hoop met mijn bespiegelingen en opmerkingen enige helderheid te hebben gebracht in de zaak Baillon: zijn schrijven, zijn waanzin, zijn leven, ons leven, dat we ook niet moeten vergeten! Tot slot wil ik nog enige, wat algemene kanttekeningen maken, op basis van wat ik eerder schreef over de relatie tussen waanzin, schrijven en autobiografie voor het Tijdschrift voor Biografie, nummer 1, 2016. Wat ik daar schreef over een bepaald soort 'waanzinnige autobiografie', schreef ik niet over Baillon, maar is dubbel en dwars van toepassing op zijn al bij al mijns inziens interessantste boek: *Waanzinnen*:

“In het waanzinnig schrijven wordt het *autos* (het zelf) van alle kanten aangevallen, betwijfeld, doorkruist, in veelvoudige ‘betekenislagen’ geplaatst – door datzelfde *autos*. Waanzinnig schrijven is veelal een poging om te ontsnappen aan de woorden, gedachten en identiteiten waarin men gevangen zit en deze in eigen hand te nemen. Maar diezelfde pogingen om te ontsnappen aan het woord, worden uitgevoerd in het woord. Autobiografisch waanzinnig schrijven is als een kat-en-muisspel, een slang die in zijn eigen staart bijt. Waanzinnige autobiografieën worden geteisterd door onoplosbare tegenstellingen eigen aan de taal en het schrift, oftewel ‘problemen van zelfreferentialiteit’.

Het schrift is behalve een middel om de waanzin vast te leggen, ook een instrument om waanzin te articuleren, te versterken, te vormen, of zelfs in het leven te roepen. Het schrift heeft een bestendiger karakter dan het gesproken woord. Wat je in je waanzin schrijft, wordt duurzaam zichtbaar, je plaatst de waanzin buiten je. In het schrift ben je minder aanwezig dan in je stem en spraak. En al snel verwordt het waanzinnige, ‘uitgeschreven’ zelf schijnbaar een ding buiten jezelf, dat je opnieuw kunt proberen je eigen te maken, je mee uiteen te zetten, en opnieuw ‘uit te schrijven’.

Het schrift breekt, net als taal. Het is een opeenvolging van diverse elementen, maar vanwege de blijvende zichtbaarheid van het schrift, roept een geschreven tekstfragment eerder het verlangen op om de gebrokenheid weer heel te maken dan gesproken uitingen. Want wanneer het gesproken woord is uitgesproken, zijn de woorden weg, vervlogen in de lucht, en roepen ze niet langer om vervulling. Anders dan bij wie een waanzinnig verhaal vertelt, streeft de schrijver van een waanzinnige autobiografie naar coherentie door de gehele tekst heen, waardoor er ‘een rode draad’ door de tekst geweven wordt, die echter weinig meer is dan een gevolg van het schrijven zelf. En evenzo kan die neiging tot coherentie, tot het dwangmatig weven van rode draden, uiteindelijk in de klare tekst een dusdanig wanhopig streven naar systematiciteit en samenhang laten zien, dat we deze paranoia kunnen noemen. In de waanzin heeft alles met alles te maken, omdat alles tegelijk gebeurt, maar pas door dat ‘alles’ eindeloos af te wikkelen, kloppend te maken, ontstaan interne contradicties in de tekst, die slechts kunnen worden opgeheven door de wolligheid in het systeem van de tekst nog waanzinniger vormen te laten aannemen.

Naast de zichtbaarheid van het schrift en de neiging tot coherentie is er een derde aspect, dat van de verdubbeling, dat het schrift uitermate geschikt maakt om mensen hun waanzin in te laten uitdrukken -- zo niet hen tot waanzin te drijven. Het schrift verdubbelt, het vervreemdt en het splitst. In het ‘ergste geval’ wordt dit ook door de schrijver zo ervaren en thematisch gemaakt. Ergens in het schrijfproces was er een waanzinnig moment, een soort van eenheid denkbaar of misschien enkel verwoordbaar: vorming van het ongevormde, waarbij het ongevormde toch even doorscheen in de vorm, in het onderscheid van tekst tegen een achtergrond van niet-tekst. Maar zo’n waanzinnig moment verdubbelt zich voor het aan het licht komt en de waanzin glipt weg. Wat overblijft is een auteur van een autobiografie enerzijds en een autobiografie anderzijds. Een autobiografie over waanzin enerzijds en waanzin anderzijds. Waanzin enerzijds en ‘waarover men wel schrijven kan’ anderzijds. Wie schrijft die blijft, maar de waanzin trekt zich terug als het ongeschrevene, onbeschrijflijke.”

En helemaal tot slot, een voor zich sprekend citaat van Baillon: “Hoe kun je die complexe draaikolk die de minste gedachte of het eenvoudigste gebaar is, in woorden en zinnen fixeren zonder ze te vervormen, dus zonder te liegen?”

Het was de moeite waard.

Literatuur

- Baillon, André (2012 [1927]). *Waanzinnen*. Vertaling en nawoord door Frans Denissen van *Des mots*. Amsterdam: Stichting Voetnoot, Belgica.
- Baillon, André (1994 [1925]). *Een doodeenvoudig man*. Vertaling door Frans Denissen en Hilde Rits van *Un homme si simple* met een nawoord van Jeroen Brouwers. Amsterdam: Nijgh en Van Ditmar.
- Baillon, André (1996 [1926]). *In de piepzak*. Vertaling door Frans Denissen en Hilde Rits van *Chalet I*. Amsterdam: Nijgh en Van Ditmar.
- Dehue, Trudy (2008). *De depressie-epidemie*. Amsterdam: Augustus.
- Denissen, Frans (1998). *De gigolo van Irma Ideaal. André Baillon, of een geschreven leven*. Amsterdam: Prometheus.
- Eckhart (1981 [13e/14e eeuw]), *The Essential Sermons: Commentaries, Treatises, and Defense*. E. Colledge & B. McGinn (red.), New York: Paulist Press.
- Hacking, Ian (1998). *Mad Travellers: Reflections on the Reality of Transient Mental Illness*. Charlottesville, VA: University of Virginia Press.
- Kohne, Annemarie (2012). 'De realiteitsaanspraak van het psychiatrisch etiket', manuscript, <http://www.psychiatrieenfilosofie.nl/van-helsdingenwedstrijd/van-helsdingen-prijs>
- Kusters, Wouter (2014). *Filosofie van de waanzin. Fundamentele en grensoverschrijdende inzichten*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Kusters, Wouter (2016). De verknipte rode draad. Bedenkingen rond autobiografieën van waanzin. *Tijdschrift voor biografie*, 5.1.
- Os, Jim van (2014). *De DSM-5 voorbij! Persoonlijke diagnostiek in een nieuwe ggz*. Amsterdam: Diagnosis uitgevers.
- Wittgenstein, Ludwig (1977 [1969]). *Over zekerheid. (On Certainty/Über Gewissheit.)* Vertaling door S. Terwee. Amsterdam: Boom.